

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

لے کے ناں میں سوچے رب دا کراں کلام بیاں
مہر محبت کرنے والا اُچا اُسدا ناں

ہند آریائی دی قوسِ قزح

گندھارا ہند کو اکیڈمی پشاور

ہند آریائی دی قوسِ

قزح

ترتیب

علی اویس خیال

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

جملہ حقوق بحق گندھارا ہندکو اکیڈمی محفوظ اُن

ہند آریائی دی قوسِ قزح	نام کتاب
علی اویس خیال	مرتب
مقالہ جات	موضوع
(چھویں عالمی ہندکو کانفرنس)	
بلال احمد / محمد شتیق / ضیاء الاسلام	کمپوزنگ
ثاقب حسین	سرورق
2018ء	سال اشاعت
محمد ضیاء الدین،	اہتمام اشاعت
چیف ایگزیکٹو کمیٹی، جی ایچ اے	
F.246/18	جی ایچ اے اشاعت حوالہ
500 روپے	قیمت
جی ایچ اے لیزر پرنٹنگ پشاور	پرنٹنگ
گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور	مطبع
978-969-687-203-0	ISBN No.
گندھارا ہندکو اکیڈمی، 2 چنار روڈ،	ملنے کا پتہ
آبدھرہ، یونیورسٹی ٹاؤن پشاور	

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

2- چنار روڈ، آبدھرہ، یونیورسٹی ٹاؤن، پشاور

091-9216223, 9216224

www.gandharahindko.com

انتساب

محمد ضیاء الدین

دے ناں

کہ جتاں نے میری ماں بولی

داما نڑو دھایا تے

سانوں آپڑی زبان تے فخر کرنے دا شعور بخشتا

.....

علی اویس خیال

فہرست

صفحہ نمبر	عنوان	نمبر شمار
11	ہند آریائی زبانوں - (محمد ضیاء الدین)	۱-
12	عرض خیال - (علی اویس خیال)	۲-
13	ہند کو زبان دی ترویج و ترقی انج محمد ضیاء الدین صیب دا کردار (مقالہ نگار: علی اویس خیال)	۳-
26	پنجابی تے ہند آریائی زبانوں دی ترقی راہیں قومی یکجہتی دا حصول (مقالہ نگار: عبدالرؤف)	۴-
34	گورکھ پوری (مقالہ نگار: احمد ندیم اعوان)	۵-
38	ہند کو نصاب سازی دیاں کوششاں (مقالہ نگار: اجمل نذیر)	۶-
42	خطہ پشوروی ثقافت (مقالہ نگار: علاؤ الدین عدیم)	۷-

- ۸۔ صوفی ازم تے خطہٴ پشتو رخیبر پختونخوا
(مقالہ نگار: علاؤ الدین عدیم)
45
- ۹۔ وادیِ دمیل چترال اور دمیلی زبان
(مقالہ نگار: عصمت اللہ دمیلی)
49
- ۱۰۔ ہند آریائی یا پاکستانی زبانوں کے فروغ کے ذریعے قومی یکجہتی کا حصول
(مقالہ نگار: احسان علی دانش)
53
- ۱۱۔ سندھی زبان و ادب کی تاریخ۔ ہند آریائی زبانوں کے تناظر میں
(مقالہ نگار: ڈاکٹر فہمیدہ حسین)
59
- ۱۲۔ کھوار زبان کی ہند آریائی زبان کی شاخ کی حیثیت کا لسانی و ادبی حوالے سے تحقیقی جائزہ
(مقالہ نگار: فریدہ سلطان فری)
65
- ۱۳۔ ہند آریائی تے پاکستانی زبانوں دی ترقی تے فروغ دے ذریعے قومی یکجہتی دا حصول
(مقالہ نگار: غلام حسن بٹ)
68
- ۱۴۔ سندھی زبان کا ہند آریائی کے ساتھ تعلق اور سندھی زبان کے نظریات
(مقالہ نگار: ڈاکٹر حاکم علی برٹو)
72
- ۱۵۔ ہند آریائی زبانوں میں لغوی مماثلتیں: شمالی پاکستان میں بولی جانے والی کوہستانی زبانوں کا جائزہ
(مقالہ نگار: انعام اللہ توروالی)
77

- ۱۶۔ ہندکو بحیثیت سائنسی، تحقیقی و تدریسی زبان
(مقالہ نگار ڈاکٹر محمد امجد صابر)
91
- ۱۷۔ براہوی زبان و ادب ایک نظر میں
(مقالہ نگار: ایم صلاح الدین مینگل)
98
- ۱۸۔ پہاڑی زبان کا ہند آریائی زبان کی شاخ کی حیثیت سے تاریخی لسانی و ادبی جائزہ
(مقالہ نگار: ڈاکٹر محمد صغیر خان آزاد کشمیر)
105
- ۱۹۔ گوجری کا بحیثیت ہند آریائی زبان آغاز و ارتقاء
(مقالہ نگار: پروفیسر جمیل کھٹانہ)
108
- ۲۰۔ چھٹی انٹرنیشنل ہندکو کانفرنس
(مقالہ نگار: مجاہد بن سید گیلانی)
114
- ۲۱۔ پہاڑی ہندکو تے ہندکو آریائی زبانوں
(مقالہ نگار: میاں کریم اللہ قریشی کرناہی)
116
- ۲۲۔ سی پیک اور ہزارہ
(مقالہ نگار: پروفیسر ملک ناصر داؤد)
124
- ۲۳۔ گندھارا ہندکو بورڈ دے لشکارے
(مقالہ نگار: نذیر بھٹی)
127

- ۲۴۔ کشمیر نچ پہاڑی زبان نی ترقی تے تروج
(مقالہ نگار: نصرت حمید جموعہ)
140
- ۲۵۔ ایبٹ آباد تے ہندکو زبان
(مقالہ نگار: قاضی ناصر بخت یار)
144
- ۲۶۔ ہندکو وان تے فارسی وان دالسانی اشتراک
(مقالہ نگار: قدسیہ قدسی)
148
- ۲۷۔ زبانوں کے ارتقائی سفر میں ہندکو کا اشتراک
(مقالہ نگار: قاری محمد جاوید اقبال)
151
- ۲۸۔ مغلیہ عہد 1509ء تا 1750ء میں ہندکو زبان و ادب
(مقالہ نگار: راجہ نور محمد نظامی)
155
- ۲۹۔ ہند آریائی تے پاکستانی زبانوں دی ترقی دے ذریعے قومی یکجہتی دا حصول
(مقالہ نگار: سید مہتاب شاہ)
164
- ۳۱۔ ہری پور وچ ہندکو دا اجمالی جائزہ
(مقالہ نگار: نذیر حسین شاہ کیلوی)
169
- ۳۰۔ سرائیکی زبان و صوفیانہ ادب
(مقالہ نگار: سعدیہ کمال)
173

- ۱۸۳ ۳۱۔ پشوراج ہندکو دا اجمالی جائزہ
(مقالہ نگار: شین۔ شوکت)
- ۱۹۵ ۳۲۔ پنجابی زبان راہیں قومی یکجہتی دا حصول
(مقالہ نگار: ڈاکٹر ثوبیہ اسلم)
- ۲۰۶ ۳۳۔ پشوراج میلاد النبیء دا جلوس
(مقالہ نگار: سکندر حیات سکندر)
- ۲۰۹ ۳۴۔ ہند آریائی تے پاکستانی زبانوں دی ترقی دے ذریعے قومی یکجہتی دا حصول
(مقالہ نگار: تصور حسین بخاری)
- ۲۱۲ ۳۵۔ تاریخ زبان ہندکو
(مقالہ نگار: ڈاکٹر تحسین بی بی)
- ۲۱۸ ۳۶۔ ہند آریائی خاندان کی زبان بلوچی کالسانی اور ادبی ارتقاء: ایک جائزہ
(مقالہ نگار: طارق رحیم بلوچ)
- ۲۲۲ ۳۷۔ پی ٹی وی پشورسی نشر ہونے والے ہندکو پروگراموں دا ماضی، حال تے مستقبل
(مقالہ نگار: طاہر محمود)
- ۲۲۸ ۳۸۔ معاشرے کے استحکام میں زبان کردار
(مقالہ نگار: ڈاکٹر یاسمین سلطانی)

- ۳۹۔ پاکستانی قومی زبانان ہک گلدستے دے پھل
(مقالہ نگار: زاہد حسن)
235
- ۴۰۔ براہوی زبان کالسانی وادی جائزہ
(مقالہ نگار: ضیاء الرحمان بلوچ)
239
- ۴۱۔ ”خان دی اصطلاح دانتقیدی جائزہ“
(مقالہ نگار: ڈاکٹر ظفر اقبال)
244

.....

ہند آریائی زبانان

پاکستان درجنان زبانان بولنے والا ملک اے تے ایہہ ساریاں زبانان گلدستے دے پھل ونگران۔ پھلاں دے بادشاہ گلاب ٹوں جیہڑا بی سنگھ دے تے اُس ٹوں گلاب دی ہک مخصوص خوشبو محسوس ہوندی اے۔ گلاب ٹوں ٹسی گلاب کہو، روز کہو ویا فیروز کہو، اُزی خوشبو اچ کوی فرق نی آندا۔ پاکستان اچ بولی جانے والی زبانان بی گلاب ونگرون۔ انہاں دی مخصوص آواز اے۔ زمینی پھیلاؤ تے تہذیبی تبدیلیاں دی وجہ کر کے انہاں ٹوں سانے ہندکو، پنجابی، سندھی، گوجری، سرانیکی، کوہستانی، پہاڑی تے کشمیری دے ناں دتے ہوئین برے انہاں زبانان دے بولٹیں ولے ہک دوتے نکل آپڑی گل بغیر مترجم دے بیان کر لیندین۔ اس خاطر اسی کہیہ سکے آں کہ انہاں مخصوص آوازاں ولیاں زبانان دی مذہک ای اے تے اس خوبصورت گلاب ٹوں سانے مختلف ناں پچھانے دے حوالے نال دتے ہوئین۔ ہندکو بی ہک ایسی زبان اے کہ اس دے بولنے والے پنجاب، سندھ، بلوچستان، خیبر پختونخوا، کشمیر تے گلگت دے رہیڑیں ولیاں ٹوں آپڑا مدعا بغیر مترجم دے پہنچا سکدین کیونکہ جیہڑی زبان بغیر مترجم دے بیان ہو جاوے اوہ ہک ای زبان ہوندی اے۔ ہندکو وان جیہڑی زبان بولدین اُس ٹوں پنجابی، سرانیکی، گوجری، پوٹھوہاری، کشمیری، سندھی بڑی آسانی نال سمجھ جاندین، بظاہر ایہہ گلد اے کہ ایہہ دکھریاں دکھریاں زبانان ون برے حقیقت ایہہ وے کہ انہاں ساریاں زبانان دی مذہک ای اے تے اس مذہبیاں مختلف شاخاں ون جس ٹوں ہند آریائی کہیندین۔ ہک اندازے دے مطابق پاکستان اچ 92 فیصد لوک بغیر مترجم دے آپڑا مدعا ہک دوتے تک پہنچا سکدین تے ایہہ ساڈے وسے اتفاق دا براؤڈ احوال وے تے ساٹوں چاہیدے کہ اسی اس حوالے ٹوں مضبوط کریاں تے ناماں دے اختلاف دے باوجود اسی آپڑی مشترکات تلاش کریاں تے آپڑے اندر یکجہتی پیدا کرنے دے حوالے ٹوں مضبوط سی مضبوط کردے ریاں تے ایسی پالیسیاں بنزائیاں جیہڑیاں پاکستانیت دے جذبے ٹوں مزید فروغ دیون۔ تے اسی حوالے ٹوں اسی آئندہ بی مضبوط سی مضبوط کر کے پاکستان ٹوں مزید یکجہتے مضبوط ملک بنزاسکے آں۔ اُردو ساڈی قومی زبان اے تے ایہہ ساڈیاں زبانان دی مشترکہ میراث اے تے ایہہ ساڈی زبانان دی تہی رانزی اے تے ساٹوں آپڑی تہی رانزی نال بوہت پیار اے تے اگر کوی ایہہ کہوے کہ اُردو زبان دی ترقی ساڈی مشترکہ علاقائی زبانان دی ترقی اچ حائل ہوسی ایہہ گل حقیقت دے بالکل برخلاف اے تے کوی اگر ایہہ کہوے کہ علاقائی زبانان دی ترقی اچ اہمیت کم ہو جاوے تے ایہہ گل بی حقیقت دے برعکس اے۔ ساٹوں اجماع پالیسیاں بنزائیاں چاہیدیاں جس دے تحت ساری علاقائی زبانان برابری دی سطح تے ترقی کرن تے ساڈے اہل رائے اس مطبع نظر ٹوں اگے ودھا دندے ہوئے یکجہتی تے خوشحالی دے سفر ٹوں مزید تقویت دیون تے زبانان دی مذہ یعنی ہند آریائی دے تسلسل سی وجود اچ آئے ولیاں زبانان دے مشترکات ٹوں مضبوط تر کرن۔

محمد ضیاء الدین

جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ پشاور

عرض خیال

رب العالمین دانشکراے کہ پشور اچ چھیویں عالمی ہندکو کانفرنس دا کامیاب انعقاد ہو یا جس اچ اندرون تے بیرون مکاں سی کئی سکالرز تے مقررین نے شرکت کیتی اس موقع تے جیہڑے جیہڑے مندوبین نے آپڑے مقالہ جات پیش کیے اناں نوں زیر نظر کتاب ”ہند آریائی دی قوسِ قزح“ اچ مقررین دے ناماں دے پیش نظر حروفِ تہجی دے اعتبار ناں ترتیب دے کے محفوظ کر لیا گیا وے۔ اس کتاب اچ صرف اناں مقالہ جات نوں شامل کیتا گیا وے جیہڑے سانوں موصول ہوئیں۔ اس دے علاوہ مزید جیہڑے پیپرز سانوں ملدے رہ سُن اناں نوں آئندہ ایڈیشن اچ شامل کیتا جاسی۔ پیشگی معذرت اگر کوئی غلطی، اس کتاب اچ میرے سی رہ گئی ہو وے، منوں ضرور آگاہ فرماؤ تا کہ آئندہ ایڈیشن اچ اُس دی درستگی ہو سکے۔

علی اویس خیال

kheyal736@gmail.com

0333-7677287

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ہندکو زبان دی ترویج و ترقی

اچ محمد ضیاء الدین صیب دا کردار

مقالہ نگار: علی اویس خیال

آغاز:

”میں چاہتا ہوں کہ میری زبان (ہندکو) اتنی معتبر ہو جاوے کہ میں اگر حمدتے نعت بی پیش کراں تا آپڑی زبان اچ، میں کسی زبان نال نفرت نی کرنا واں برے آپڑی زبان نال عشق ضرور اے کیونکہ ایہہ زبان میری ماں وے، میری پچھانڑ اے، میرا حوالہ وے اگر میں اس نون معتبر کرساں تا آپ معتبر ہوساں“۔

قارئین کرام!

اُتے پیش کیتی گئی تحریر دا ماخذ محمد ضیاء الدین صیب دی تقریر دا وہ حصہ وے جیہڑی اناں نے حویلیاں دے مقام تے 30 نومبر 2014 نوں پک ہندکو کانفرنس دے موقع تے کیتی ائی۔

ہندکو زبان ساڈے صوبے اچ بولی جانڑے والی دوسری وڈی زبان اے تے اس زبان دے بولنے والے دُنیا دے کونے کونے اچ موجود اُن۔ میرے مقالے دا عنوان اے ”ہندکو زبان دی ترویج و ترقی اچ محمد ضیاء الدین صیب دا کردار“ جس دے حوالے نال میں ایہہ سمجھنا واں کہ چند پک صفحات اچ وضاحت

کرنا تا درکنار گہل اے بلکہ تمہیدی سطران بی نی آسکد یاں جد تک اس موضوع تے باقاعدہ کوئی کتاب یا PHD نہ کیتی جاوے تے باوجود اس دے بی وت کوئی اگر میرے سی ایہہ سوال کرے کہ ٹسی آپڑے مقالے ”ہندکوزبان دی ترویج و ترقی اچ محمد ضیاء الدین صیب دا کردار“ نوں پک سطرانج بیان کرو تاوت میں اُس دا جواب پک سطرانج اسراں دیساں کہ:

”ہندکوزبان دی ترویج و ترقی دا نام ہی محمد ضیاء الدین اے“

بین الاقوامی شہرت یافتہ شاعر، ادیب تے محقق جناب محمد ضیاء الدین صیب پک ایسی نابغہ روزگار، ہمہ جہت، بحر بے پایاں تے آفاقی شخصیات دے حامل افراد اچ شامل اُن کہ جاناں وسے یقیناً ہندکوزبان دی نرگس ہزاراں سال آپڑی بے نوری تے روندی رئی تے وت کدرے جا کے خاک دے پردیاں سی ایہہ انسان نکلا۔ کیونکہ ہندکوزبان دے فروغ دے حوالے نال جاناں گراں قدر شخصیات نے آپڑا آپڑا بخیرہ پایا وے اُناں تمام تر شخصیات اچ اگر کسی شخصیت دا نام ہرزبان تے ہر دل اچ اے تا اوہ سرفہرست شخصیت محض جناب محمد ضیاء الدین صیب دی اے۔ کیونکہ ہندکوزبان دے حوالے نال ٹسی دُنیا دے جس کو نے یا جس شعبے اچ بی چلے جاو تا ہر جگہ اچ تو انوں ضیاء الدین ہی نظر آسی اٹھو تکل کے ہندکوزبان دی نسبت تے ترقی دے پیش نظر اُس دے روح رواں، اُس دا مرکز می کردار، اُس دے پس پردہ اگر کوئی شخصیت ہوسی تا اوہ یقیناً محمد ضیاء الدین صیب دی ہی ہوسی۔ اسی وسے زیر قلم موضوع نوں بیان کرنے وسے منہ محمد ضیاء الدین صیب دی شخصیت نوں ہندکوزبان دی ترویج و ترقی دے حوالے نال اناں موضوعات اچ تقسیم کیتا جاناں اچ منہ سب سی پہلے ہندکو زبان دی مختصر تاریخ تے وت اِس سی بعد ضیاء الدین صیب دے حوالے نال ہندکو لٹریچر سوسائٹی دا قیام، گندھارا ہندکو بورڈ دا حوالہ، گندھارا ہندکو اکیڈمی دی افتتاح، عالمی ہندکو کانفرنسز دا انعقاد، کے پی کے لینگو بیجز کانفرنسز دا اہتمام، سمینارز/ ورکشاپس، اخبارات و رسائل، ہندکو کتب، ہندکو چیئرز دا قیام، تحقیق، تخلیق تے ترویج وغیرہ شامل اُن۔

پک زمانہ آیا کہ لوک آپڑی ماں دی سکھائی ہوئی زبان آپس اچ بولدے ائے سُنہ دے ائے تے سو جان دے ائے تے اناں دی زبان اناں دی آپڑی ہی پٹاری وچ بند ہو جان دی آئی۔ جد کہ آپڑی زبان نوں اگے ودھا کے دوسریاں وڈیاں زبانوں نال متعارف کروائزاں تے اُناں دے شانہ بہ شانہ لیا کے کھلوا کے اُس دی

پچھانڑ دا لوہا منوا نراں ہر اہل زبان دا فرض ہوندے۔ برے افسوس کے سانے اس فرض سی مونہہ موڑا تے آپڑی زبان نوں اوہ توجہ نی دتی جیہڑا اس دا حق آیا، کدی اس نوں ترقی دینویں دانی سوچا، کدی اس نوں نقصان پچھانڑے والے نوں روکائینگا ٹوکائینگا تے اگر کسی نے اس دی ترویج و ترقی و سے جدو کوئی قدم چکایا کم کیتا تا اُس دا ساتھ نی دتا، اُزے نال تعاون نی کیتا بلکہ اُلٹا اُزے و سے مشکلات پیدا کیتیاں، اُس دی مخالفتاں کیتیاں جس دی وجہ نال اوہ آدمی جیہڑا آپڑی زبان دے فروغ دا جذبہ لیکے اُٹھدا اوہ واپس بیٹھ جاندا تے ایہوئی سوچدا کہ ایہہ میرے وس دا کم نینگا۔

اس دے علاوہ جدو چار بندے رل مل کے کوئی ادارہ یا تنظیم بنراں بی لیدے تا اُس اچ بی ذاتی مفاد نوں ترجیح دتی جاندی جس دی وجہ نال ایہہ سلسلہ کامیاب نہ ہونداتے تھوڑے ہی عرصہ اچ پانڑی دے بلبلے دی طراں اُس تنظیم دا وجود ختم ہو جاندا۔ ایہہ سلسلہ کافی عرصہ چلدا ریا اس سی بعد لوکاں اچ آپڑی زبان دے پیش نظر تھوڑا بہت شعور آنڑے لگا تا دو تریے ادارے وجود اچ آئے جنہاں نے کم کیتا برے اُناں دا بیانیہ سامنڑے نی آیا تے نہ آنڑے دتا گنیا اس و سے ضرورت آئی ہک ایسے بندے دی کہ جس دے اگے پہاڑی آنڑے سی پہلے سوچے تے اُس دا سامنڑاں کرنا بی ہر کسے دی وس دی گہل نہ ہووے تے اوہ آپڑی اس سوہنڑی تے بے ضرر زبان نوں گلایاں تے تھلیاں سی چک کے ستویں اسمان تک متعارف کرواد یوے۔ ایہہ ہندکوواناں دی خوش قسمتی اے کہ رب العالمین نے اس قوم اچ ہک ایسا سپوت پیدا کیتا جیہڑا بارش دا پہلا قطرہ بنڑ کے سامنڑے آیا تے آپڑی دلیری تے حکمت عملی نل دوسرے قطریاں نوں بی آپڑے نل ملا کے ہندکو زبان دی ترقی دا بینہ و سامنڑے لگ پیتا تے ویکھدے ویکھدے ہندکو زبان ظلمتاں دے سمندر راں چونکل کے سورج و نگر و آسمان تے چھوڑیں لگ گئی۔

بارش دے اس پہلے قطرے دا ناں محمد ضیاء الدین اے کہ جنہاں نے ہندکو لٹری سوسائٹی، گندھارا ہندکو بورڈ تے و گندھارا ہندکو اکاڈمی بنڑا کے تے اس دے نال ہی ہندکو دیاں چھ عالمی کانفرنساں کروا کے پوری دُنیا وچ ہندکو دی پچھانڑ دا بینہ و سامنڑا تے اس دے نال ہی اس صوبے وچ دوسریاں بولیاں جانڑے والیاں زباناں نوں ترقی دینویں دی ہوابی چلا دتی تے اس صوبے دے سارے ضلعیاں دے لوک آپڑیاں آپڑیاں زباناں دی ترقی دے چہنڈے تھو وچ پکڑ کے گندھارا ہندکو بورڈ دے پلیٹ فارم تے جمع ہو گئے۔